

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:2 – Sayı:3 - Şubat 2018

koynunda büyüdüük

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

kaynakca.info
Türkiye Kaynakçası

Scientific Indexing Services

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŐE - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami DURMUŐ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal POLAT - Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BAYRAK – Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Hanifi PALABIYIK- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK – İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN - Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĐLU - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Őeyhmus Recai TEKOĐLU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ - Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Anıl YILMAZ –Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Ethem ÇAKIR - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN
Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN -GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL- Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülnur AYDIN- Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat VURAL - Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ő. Mustafa ERSUNGUR - Atatürk Üniversitesi

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Gülhan ATNUR - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal BAKIR - Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer SUBAŞI - Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit KILIÇ - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ - Erzurum Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU - İstanbul Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif KORKMAZ - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat ERTEM - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ERDOĞAN - Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ - Kafkas Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK - Bitlis Eren Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sedat BİNİCİ	13
KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ / HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF SPONTANEOUS ORDER	
Emre ÖZSOY	43
ÖLÜMÜNÜN 96. YILI MÜNASEBETİYLE TÜRK ASILLI TÜRKOLOG NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV / WITH 96. YEAR DEATH RELATIONS TURKISH DESCENT TURKOLOGIST NIKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV	
Hikmet ÇİÇEK	61
3 NUMARALI VE H. 1162-1171/M. 1749-1758 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ / ANALYSIS OF NUMBERED 3 AND DATED H. 1162-1171/M. 1749-1758 ERZURUM JUDGEMENT REGISTERS	
Yunus Emre AYDIN	79
FÂTİMÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİP'TE FÂTİMİ - KUTÂME İLİŞKİLERİ (762 - 972) / THE ROLE OF KUTAME IN THE ESTABLISHMENT OF FATIMID EMPIRE AND RELATIONSHIPS BETWEEN FATIMID AND KUTAME IN MAGHRIB (762-972)	
Muhammet Nuri CEYLAN	99
KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ / TRADITION KURBAN CONTEXT RAINMAKING RITUAL / ERZURUM GOKCEDERE VILLAGE EXAMPLE	
Kürşat BARDAKCI	117
MISIR KRALİÇESİ KLEOPATRA'NIN DAĞLIK KİLİKİA'DAKİ EGEMENLİĞİ / THE EGYPTIAN QUEEN CLEOPATRA'S DOMINANCE IN THE CILICIA TRAKHEIA	

FÂTİMİLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİB'DE FÂTİMÎ- KUTÂME İLİŞKİLERİ (762-972)

*THE ROLE OF KUTAME IN THE ESTABLISHMENT OF FATIMID
EMPIRE AND RELATIONSHIPS BETWEEN FATIMID AND
KUTAME IN MAGHRIB (762-972)**

Araştırma Makalesi

Yunus Emre AYDIN**

ÖZET

Fâtîmîler Devleti, 909 yılında Mağrib'de kurulmuş ve 1171 yılında Mısır'da yıkılma kadar İslâm tarihinin en önemli aktörlerinden birisi olmuştur. İsmâîliye Şîasında olan bu devlet aynı zamanda Abbâsîlere muhalif bir hilâfet merkeziydi. Her zaman için İslâm dünyasında azınlık olarak kalan söz konusu fırka İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde gizli bir şekilde örgütlenmekteydi. Dolayısıyla mezhep taraftarlarının bir araya gelip devlet kurması hiçbir zaman mümkün olmamıştı. İsmâîlîlere Fâtîmî hilâfetini kurduran ise Yemen davet merkezinin faaliyetleri ve daî Ebû Abdullah eş-Şîî'nin başarılı propagandaları olmuştur. Bu uğurda Berberî kabilelerden Kutâme kabilesi İsmâîlî doktrinine ısındırılmış ve söz konusu topluluğun sayesinde de devlet kurulmuştu. Fâtîmîler, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da adı geçen kabileye dayalı siyasetlerini devam ettirmişler ve devletin Mısır'a intikaline kadar askeri ve idari görevlerde genelde onları kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler : Fâtîmîler, İsmâîliyye, Kutâme, Mağrib, Berberîler

* Makale Geliş Tarihi: 07.02.2018 Makale Kabul Tarihi: 22.02.2018

** Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi, yunusemreaydinorduvi@gmail.com.

ABSTRACT

Fatimid Empire was established in Maghrib in 909 and was one of the most significant actors of Islamic history until it collapsed in 1171 in Egypt. This state, which was in Isma'ili Shi'a, was also in the center of caliphate in opposition to Abbacies. This so-called side, which has always been considered as minority in Islamic world, was organizing in various places of Islamic world secretly. Because of this it had always been impossible for sect sides to come together and establish a state. The activities of Yemen invitation center and successful propagandas of Ebu Abdullah al-Shi'î led Ismailis to establish Fatimid caliphate. For this case, İsmaili of Kutame tribe of Barbarians tribes was prepared to this doctrine and under favour of this so called society the state was established. Fatimids continued their policies based on this tribe after gaining their independence and they generally placed the members of this tribe to military and administrative positions until the state's transmission to Egypt.

Key words: Fatimids, İsmâ'ilism, Kutame, Maghrib, Barbarians

GİRİŞ

Fâtîmîler Devleti 909 yılında Mağrib'de kurulmuş ve 1171 yılında Mısır'da Selahaddin Eyyûbi ve Nureddin Zengi tarafından lağvedilmiş, İsmâilî Şîâsına mensup bir mezhep devletidir. İslam tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan devlet Mağrib'de kurulsada zamanla Mısır, Hicâz ve Suriye'ye de hakim duruma gelmiştir. Abbâsîlere karşı muhalif bir hilâfet merkezi de olan Fâtîmîler İsmâilî doktrinlerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

İsmâilîler esasında İslam dünyasının hemen hemen her yerinde bulunsalar da devlet kurmaya muktedir değillerdi. O halde “*tarihte önemli bir yere sahip olan Fâtîmîler Devleti'ni kuran güç neydi*” sorusu akıllara gelmektedir. Klasik kaynakların açıkça belirtmesine rağmen bu konu günümüz araştırmacılarının ilgisini pek fazla çekmemektedir¹. Biz de bu çalışmamızda Fâtîmîler Devleti'ni kuran gücün Berberî kökenli olan Kutâme kabilesi olduğunu ifade etmeye çalıştık.

Tarihte birçok bölünmelere maruz kalmış Şîâ mezhebi en büyük ayrımı altıncı İmâm Câfer es-Sâdık'tan (r.a.) sonra yaşamıştır. Mezhepteki söz konusu bölünmelerde ekseriyetle olduğu gibi adı geçen ayırımı da *imâmet* meselesi et-

¹ Bu konu hakkında 1979 yılında Cezayir'de Musa Likbal oldukça tafsilatlı bir eser yayınlamıştır. Onun dışında Ferhad Dişrâvî'nin de bu konuda çalışmaları vardır.

kili olmuştur. Kısaca değinecek olursak; Câfer es-Sâdık, hayatta iken ilk olarak büyük oğlu İsmâil'i kendisine halef seçmişti. Ancak İsmâil'in, babasının lanetlediği Ebû'l Hattâb ile yakınlaşması, içki içerken görülmesi gibi kesin olmayan sebepler nedeniyle veliahtlığı kendisinden alınıp kardeşi Mûsâ el-Kâzım'a verilmişti. Buna ilaveten İsmâil'in babasının sağlığında vefat emesi üzerine taraftarları kardeşten kardeşe imâmetin geçmeyeceğini ileri sürerek (Aydın 2017: 95; Bedevi 1997: 832-834) İsmâil'in oğlu Muhammed'in etrafında birleşmişlerdi. Bu tarihten sonra gizli şekilde teşkilatlanıp davet faaliyetlerini sürdüren söz konusu topluluğa İslâm tarihinde İsmâîlîler denmiştir.

Abbâsîlerin muhalif dinî ve siyasi oluşumları sürekli baskı altında tutmalarından dolayı İsmâîlîler, faaliyetlerini ve davetlerini gizli bir şekilde yürütmüşlerdi. Her ne kadar faaliyetler gizlice icra edilse de yüz- yüz elli sene içerisinde İsmâîlî fırkası Yemen, Suriye, Irak ve Horasan gibi coğrafyalarda yayılmayı başarmıştı. Bu yayılma alanlarından en önemlisi ise Yemen'de idi. Nitekim buradaki baş dâîler² olan İbn Havşeb ve Ali b. Fadl'ın başarılı davet uygulamaları, akideyi bir taraftan Mağrib'e diğer taraftan Sind bölgesine kadar ulaştırmıştı.

Fâtimî Devleti'nin kurulduğu topraklar olan Mağrib'de ehl-i beyt faaliyetleri Cafer es-Sâdık'ın gönderdiği iki dâî ile başlamıştı (762) . Bu iki dâîden biri olan Ebû Süfyan bugünkü Tunus şehrinin kuzeybatısında yer alan Mermacenne yakınlarında Tâlâ denilen bir köye yerleşmişti. Diğer dâî İbn Hulvânî ise Kıstiliye şehrinin güneydoğusuna düşen Sûcmân'daki en-Nâzır denen bölgeye yerleşmişti. Söz konusu dâîler sade bir hayat yaşayarak yerel halkın sevgisini kazanmış ve topluma ehl-i beyt sevgisini aşılamışlardı. Kısa bir süre içerisinde iki dâî de kendisine oldukça fazla taraftar toplamayı başarmıştı. Bilhassa İbn Hulvânî, Kutâme kabilesi içerisinde oldukça saygın bir yere gelmişti (İbn el-Esîr 1987: 446-450; Takkûş 2007: 64-65; Çelik 2005: 443-444).

İki dâî hayatlarını burada geçirip vefat etmişlerdi. Bu sayede Kutâme kabilesi ilk defa İsmâîlîler³ ile münasebete girmişlerdi. Ebû Süfyan ve İbn Hulvânî'nin ölümü iyi bir haber alma teşkilatına sahip olan ve o dönem için İsmâîlî merkezlerinden olan Yemen'deki dâîler tarafından bilinmekteydi.

² Dâî kelimesi sözlükte çağırın, davet eden gibi manalara gelmektedir. Ancak İsmâîlî literatüründe fırkanın propagandasını yapan dini görevli manasına gelmektedir.

³ Bu dâîler Câfer es-Sâdık (r.a.) tarafından gönderildiği için İsmâîlî demek doğru olmasa da sonra gelen İsmâîlî dâîlerinin öncüleri olduğu için bu tabiri kullanmakta bir abes görmedik.

Fâtimîler Devleti'nin kurulduğu topraklar olan Kuzey Afrika'nın fethine Hz. Ömer döneminde başlanmış ve Emevîler tarafından nihayete erdirilmişti. Ancak bölgenin diğer İslâm beldelerine olan uzaklığı, coğrafyanın zorluğu, devlet içerisindeki iç çekişmeler, bölge halkının ekseriyetini teşkil eden Berberî kabilelerinin sürekli huzursuzluk çıkarması gibi sebepler Mağrib'de daimî bir istikrarı engellemişti. Bu istikrarsızlık durumu Emevîler döneminde olduğu gibi Abbâsiler döneminde de devam etmişti. Abbâsîlerin zayıflaması ile ortaya çıkan Tevâifü'l-Mülük devletlerinden biri olan Ağlebîler de Mağrib'de asayişî tamamen kontrol edememişlerdi. Bu karışık dönem Fâtimî Devleti kurulana kadar devam etmiştir (Çelik 2005: 436-442).

Mağrib kontrol edilmesi zor ve merkezden uzak bir coğrafya idi. Dolayısıyla Abbâsîlere karşı muhalefet diğer beldelerden ziyade burada daha kolay idi. Yine aynı sebeptendir ki Abbâsîlere karşı farklı ideolojiler besleyen Şîî İdrîsîler Devleti ve Haricî Rüstemîler Devleti de bu coğrafyada kurulmuştu. Bu özelliklerinden dolayı İsmâilî davetinin de burada yayılması imkan dahilinde idi. Nitekim bunun farkında olan İsmâilîler, Ebû Süfyan ve İbn Hulvânî'nin inkişâfa hazır hale getirdikleri Mağrib'i ihmal etmeyip burada daha ciddi teşkilatlanmışlardır.

1. Kutâme Kabilesi'nin Kökeni ve Yaşadıkları Coğrafya

Kutâme kabilesi, Berberî kabilelerinden olup Fâtimîler Devleti'nin Mısır'a intikaline kadar Orta Mağrib'de yaşamışlardı. Büyük bir nüfus ve güce sahip olan kabile hakkında İbn Haldun oldukça tafsilatlı bilgiler vermektedir. Kabilenin Arap yahut Hımayrî kökenli olduklarına dair rivâyeterin (İbn Haldun 2000: 195) varlığına karşın söz konusu topluluk aslen Berberî olup İbn Haldûn'a göre Kitâm b. Burns'in (veya Burnes) soyundan gelmiştir. İlk liderleri İfıkıyye'yi fetheden ve isimlendiren Efrîkaş b. Kays b. Sayfî'dir (İbn Haldun 2000: 195).

Kutâmeliler, Orta Mağrib'de Cebelü'l-Evrâs, Kusantine, Bicâye, İkcân, Sutayf gibi şehirlerde yaşamaktaydılar (İbn Haldun 2000: 195; Meylî 1964: 216-217; Likbal 1979: 45-191). Oldukça kalabalık olan kabile kendi içerisinde Yenâve, Luhaysa, Cumeyla gibi kollara ayrılmıştı⁴.

Sünnî kaynaklar Fâtimîler Devleti'nin kuruluşundaki rolünden dolayı genellikle adı geçen kabileyi Râfizîliği yaymak ile eleştirmişlerdir (Meylî 1964: 217). Öyle ki İbn Haldûn Fâtimîler Devleti'ni Kutâmelilerin devleti olarak ad-

⁴ Kutâme kabilesinin daha bir çok kolu bulunmaktadır (İbn Haldun 2000: 195-197; Meylî 1964: 216-217).

detmiştir (İbn Haldun 2000: 196). Gerçekten de söz konusu devletin idari ve askeri makamları Mısır'a yerleşene kadar genelde bu kabile mensupları arasında pay edilmişti. Kabilenin bir kısmı Muizz Lidînillah ile Mısır'a gitmiş diğer bir kısmı da Mağrib'de kalmıştı. Bu bölünmeden dolayı Kutâmeliler Mağrib'deki güçlerini yitirmişlerdi. Akabinde buradaki etkinlik diğer bir Berberî kabilesi olan Sinhâce kabilesine geçmişti (İbn Haldun 2000: 197; Meylî 1964: 217). Mısır'a gidenler ise önemli mevkilerde bulunmaya devam etmişti. Sınırların genişlemesiyle artan devlet adamı ve komutan ihtiyacı başlangıçta Kutâmeliler tarafından sağlanmıştı. (Meyli 1964: 217). Ancak Mısır'ın demografik ve fiziki özelliklerinden dolayı bu kabilenin etkisi giderek azalmıştı. Devlet kademelelerinde Arap ve Ermenî menşei kişiler, orduda ise Türkler ve Sudanlılar ağırlık kazanmış ve bu durum kabilenin zaman içerisinde geri planda kalmasına sebebiyet vermiştir.

2. Ebû Abdullah eş-Şîî ve Fâtîmîler Devleti Kurulana Kadar Kutâme Kabilesi İle İlişkiler

İsmâîlîler kendi içerisinde teşkilatlanıp inançlarını geniş alanlara yaymışlardı. Ancak onların davetleri zikri geçtiği üzere gizli bir şekilde yapılmaktaydı. Bu gizli davet dönemini sonra erdiren Fâtîmîler Devleti'nin kuruluşu olmuştur. Ancak bu açık davet İslâm dünyasının genelinde değil Fâtîmîlerin hüküm sürdüğü topraklarda mümkün olabilmişti.

Akide mensupları, Mağrib'in devlet kurmaya müsait bir coğrafya olduğunu görmüşlerdi. Ancak devlet kurmak için coğrafyanın yanında o coğrafyayı ele geçirip, elinde tutacak insan gücü de lazımdı. Dünyanın muhtelif yerlerinde olan mezhep dâîlerinin ve taraftarlarının bu gücü karşılaması imkan dahilinde değildi. Başka bir deyişle bu inanç sahipleri, bir kavim veya bir şehir halkından müteşekkil insan topluluğu değillerdi. Onlar dünyanın farklı yerlerinde aynı akideye inanmış insanlardı. İşte bu yüzdendir ki mezhebe bu gücü sağlayacak, savaştıkları insanlar lazımdı. İsmâîlîler için devleti kurduran gücü sağlayan ise Berberî kökenli olan *Kutâme* kabilesi olmuştur. Ebû Abdullah eş-Şîî de bu kabileyi İsmâîlî inkişâfına hazır hale getiren dâî olmuştur.

Ebû Abdullah eş-Şîî, aslen Yemen'in San'a şehrinde doğmuştur. Akideye girmeden önce Basra, Kûfe gibi şehirlerin çarşı ve pazarlarında muhtesip olarak çalışmaktaydı. Yine aynı dönemde İsnâ aşeriye Şîasında olan dâî, söz konusu fırkada dersler vermekteydi. Yapmış olduğu işler ve doğduğu yerden dolayı Muallim, Muhtesib, ve San'anî gibi lakap ve nispetler almıştı. Mağrib'de ise Doğu'dan

geldiği için kendisine el-Maşrîkî nispesi getirilmekteydi (İbn Hallikân 1978: 192-193; Yazılıtaş 2010: 16).

Yemen'de bulunan baş dâî İbn Havşeb'e Ebû Süfyan ve İbn Hulvân'ın ölüm haberleri ulaşmıştı. O da buranın boş kalmaması için Ebû Abdullah eş-Şî'i göndermek istemişti. Zira o, aklî ve siyasi meziyetleri yüksek, kurnaz biriydi (Makrizî 1996: 55). İbn Havşeb, Ebû Abdullah eş-Şî'ye "Mağrib bölgesinden Kutâme arazisi, Ebû Süfyan ve İbn Hulvânî tarafından ekildi. Ancak harmanı kaldıramadan ikisi de öldüler. Bu bölgenin ürününe kaldırarak senden başka kimse yoktur. Haydi, kalk oraya git. Orası son derece hazır hale getirilmiş bir zemindir." diye görevi vermişti (Makrizî 1996: 55). Bununla birlikte İbn Havşeb sıkıntı çekmesin diye Ebû Abdullah eş-Şî'yi maddî yönden de desteklemiştir. Bu şekilde görevi alan dâî, ileride Fâtîmîler Devleti'nin kurulmasıyla nihayete erecek yolculuğuna çıkmıştı.

Ebû Abdullah'ın buradan sonraki hayatına ve fiillerine baktığımız zaman Fâtîmîler Devleti'nin kurulmasına olanak sağlayan planını üç aşamada gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bunların ilki Kutâme kabilesi ile tanışmak ve onlar arasında nüfuz sahibi, sözü geçen ve sevilen birisi olmaktır. İkinci aşama ise askeri faaliyetler olup zayıf Ağlebî Devleti'ni yıkmak ve bölgede kendi birliğini tesis etmektir. Üçüncüsü ise o sırada Suriye'nin Selemiyeye şehrinde bulunan Ubeydullah el-Mehdî'yi Mağrib'e getirip devleti kurmaktır. Bu aşamalardan en uzun ve meşakkatlisi birinci aşama olmuştur. Zira nüfus olarak kalabalık bir kabile arasında kabul görmek zor bir işti. Esasında Sünnî olan insanların kalplerini İsmâiliye fırkasına, ısındırmak hayli zordu. Tarihin tüm evrelerinde din, mezhep, inanış değişikliklerinin oldukça çetrefilli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bunu göz önünde bulundurursak Ebû Abdullah'ın bu konuda ne kadar başarılı olduğunu anlamak mümkün olabilecektir. Yine söz konusu aşamalar bir sonrakinin öncülü, şartı niteliğindedir. Ebû Abdullah ilk aşamadaki başarısı sayesinde insanları birleştirip askeri faaliyetlere başlamıştı. Çünkü inanç birliği olan insanlardan kurulu ordu ile başarıya ulaşılacağını iyi bilmekteydi. Üçüncü aşama olan Mehdî'nin gelişi ve devletin kurulması için de ikinci aşamanın yani askeri ve siyasi istikrarın olmasını gerektirmekteydi.

Ebû Abdullah eş-Şî'i planını iyi bir şekilde kurmuştu. Ancak Mağrib uzak bir coğrafya idi. Ayrıca insanların kendisini nasıl karşılayacağını da bilmiyordu. Dolayısıyla direkt olarak Mağrib'e gitmek yerine kabile mensupları ile tüm

Müslümanların buluşma yeri olan Hicaz'da tanışmayı düşünmüştü. Bu uğurda Mekke'ye gidip Kutâmeli hacıları bulmaya karar vermişti. Oraya gidince de kabileden olan hacıların durduğu yeri araştırıp bulmuştu. Ardından onların sohbetlerine katılmıştı. Kutâmeliler arasında İbn Hulvânî ve Ebû Süfyan aracılığı ile Ehl-i beyt inancını seçmiş kişiler de vardı. Ebû Abdullah bunların sohbetlerinde Hz. Ali (r.a) ve Ehl-i beyt hakkında konuşulduğunu duymuş ve kendisi de söz konusu konularda konuşmalar yapmıştı. Onun konuşmaları kabile mensuplarını kendisine hayran bırakmıştı. Bu sayede dâî kendisini kısa sürede sevdirmiş ve benimsetmişti. Onlar da Ebû Abdullah'a hacdan sonra nereye gideceğini sormuşlardı. Ebû Abdullah, amacının ilim öğretmek olduğunu ve Mısır'a gidip bir vazife arayacağını bildirmişti. Bunun üzerine Kutâmeliler, dâîyi kendi memleketlerine davet edip, bir kısım vaatler vermişlerse de o bunları kabul etmemiş ve Mısır'a gitme arzusunu tekrar dile getirmişti. Kabile hacılarının tüm ısrarları reddeden Ebû Abdullah Mısır'a kadar onlar ile gelebileceğini söylemişti. Zira bahsi geçen dönemde Hicâz'dan Mağrib'e giden yol Mısır'dan geçmekteydi. Hac görevinin ifasından sonra da onlar ile birlikte Mısır'a doğru yola çıkmıştı (Kâdî Nu'mân 1986: 32-38; İbn İzârî 1983: 124-125; Dâî İdrîs 1985: 85; İbn el-Esîr 1987: 450-451; Yazılıtaş 2010: 17-18; Çelik 2005: 445).

Ebû Abdullah, kendisini kabile mensuplarına sevdirmeyi başarmıştı. Ancak çıktığı yolculuğun nihayetinde başarılı olup olmayacağı konusunda bir takım kuşku duymaktaydı. Kabile nüfus ve gücünün askeri faaliyetlere yetip yetmeyeceğini ve Abbâsîlere şeklen bağlı olan Ağlebîlerin durumunu merak etmekteydi. Dâî, yolculuk esnasında Kutâmelilerin kendisine yakın ilgi göstermesini fırsat bilip merak ettiği konularda bir takım sorular sormuştu. Onlardan silah kullanmayı bilip bilmediklerini (İbn el-Esîr 1987: 450-451), Mağrib'de kabilelerin durumunu ve Ağlebî emiri ile olan ilişkilerini öğrenmişti (İbn İzârî 1983: 125; Makrizî 1996: 55-56). Sorduğu sorulara müspet cevaplar alan Ebû Abdullah, Mısır'a gelince onlardan ayrılmıştı. Kutâmelilerden aldığı bilgileri Suriye'nin Selemiye beldesinde bulunan Ubeydullah el-Mehdî'ye bildirmek istemişti. Ancak bunu kendisi gerçekleştiremeyeceği için Mısır'da bulunan dâî Ebû Ali ed-Dâî'ye bildirmiş ve ardından Kutâmelilere tekrar katılmıştı (İbn el-Esîr 1987 450-451; Takkûş 2007: 65-66; Yazılıtaş 2010: 18). Ebû Abdullah, onlara Mısır'da aradığı işi bulamadığını söylemişti. Kabile mensupları da onu tekrar beldelerine davet etmişlerdi. Bu sayede her şeyi âdeta bir rastlantı gibi vukua getirmiş olan Ebû Abdullah onların teklifine icapeten beldelerine gitmeyi

kabul etmişti, Akabinde ziyadesiyle memnun olan Kutâmeliler ona vermek için aralarında para toplayıp takdim etmişlerdi. Ebû Abdullah bunu kabul edemeyeceğini amacının sadece çocukları eğitmek olduğunu söylemişti. Bilahare ısrar etmeleri üzerine tekrar reddeden dâî onlara teşekkür etmişti. Nihayetinde söz konusu bağış olayından sonra Kutâmelilerin Ebû Abdullah'a olan sevgi ve bağlılıkları daha da artmıştı (Kâdî Nu'mân 1986: 39-40).

Ebû Abdullah ve Kutâmeliler 893 yılında Mağrib'e, kabilenin yaşadığı yere ulaşmışlardı. Burada yaşayan halk daha önce gelen öncüler sayesinde Ebû Abdullah'ı tanımış ve methini duymuştu. Dolayısıyla daha o gelmeden halk tarafından itibar görmüştü. Mağrib arazisine ulaşınca da insanların hepsi ona olan muhabbetlerinden dolayı kendi yanında kalmasını istemişti.

Her şey Ebû Abdullah'ın istediği gibi gelişmekteydi. Halkın kendisine sempati duyduğunu gören dâî onları daha da etkilemek için bir takım keramet gösterme yoluna gitmişti. Vakit kaybetmeden onlara *Feccü'l-Ahyâr* nerede diye sormuştu. Daha önce kabileden kimse Ebû Abdullah'a *Feccü'l-Ahyâr* denen bölgeden bahsetmemişti. Bunun üzerine şaşırarak Kutâmeliler ona "*Benî Süleyman'ın yanında*" demişlerdi. Ebû Abdullah da "*O halde oraya gidelim ve sizin her birinize buradan gelip ziyaret edelim*" demişti. Halk böylece meseleyi adilce çözmüş Ebû Abdullah'ın fikrine olumlu bakmış ve hep birlikte *Feccü'l-Ahyâr*'ın bulunduğu İkcân'a doğru gitmişlerdi. *Feccü'l-Ahyâr*'a varınca Ebû Abdullah, Kutâmelilere "*İşte burası Feccü'l-Ahyâr*" demişti. Kabileden Mûsâ ve Hureys adlı kişiler, Ebû Abdullah'a "*Biz daha önce sana buradan bahsetmedik. Sen burayı nereden biliyorsun*" demişlerdi. Ebû Abdullah da cevaben "*Burası yalnız sizin ülkenizde olan bir yer olarak isimlendirilmiştir. Anlatıldığına göre Mehdî'nin ülkelerin çok uzağında bir yere hicret edeceğini oranın halkından kendisine iyi kimselerin yardım edeceğini kaydedilmektedir ki onların ismi ketmekmekten türetilmiştir. İşte onlar Kutâme halkıdır. Onlar sizi bu menfezden çıkaracaklardır. Bu menfez de iyilerin çıkış yeri, iyilerin ismiyle alınır*" demişti. (Kâdî Nu'mân 1986: 48; İbn el-Esîr 1987: 450-451; Makrizî 1996: 57).

Bu kıssa İsmâîlî mezhebinin en başından beri izlediği yolu gözler önüne sermektedir. Şöyle ki, İsmâîlîler üslup olarak Bâtînilik ekolündendi. Ayetlere ve hadislere bâtinî manalar vermekteydiler. Bugün anlam daralmasına uğrayıp İsmâîlîliğin sadece bir kolu olan Nizârîlik için kullanılsa da bu akide Hicrî 4. asırda çıkmış ve daha sonra İsmâîlî mezhebi ile bütünleşmiştir. Burada da kelime

anlamı olarak Feccü'l-Ahyâr iyilerin çıkış yeri manasına gelmektedir. Bununla birlikte Kutâme kabilesinin Arapça yazımı “قماتك” şeklindedir. Buna göre kef, te ve mim harflerinden müteşekkildir. Arapçada yine bu üç harften oluşan “ماتك” fiili vardır. Adı geçen fiil gizlemek, örtmek gibi manalara gelmektedir⁵. Ebû Abdullah da bu benzerliği kullanarak kabile isminin tesâdüfî olmadığını vurgulamış ve ileride kendisinin çağıracağı Mehdî'nin burada gizlilikten açığa çıkacağını belirtmişti.

Ebû Abdullah coğrafyayı ve kabileyi Ebû Süfyan ve İbn Hulvânî'nin gönderdiği bilgiler sayesinde bilmekteydi. Ancak bunu izhâr etmeyip kerâmet şeklinde göstermişti. Yukarıda da geçtiği üzere bundaki amacı halkın gönlüne nüfuz edip uzun planını gerçekleştirmektir.

Ebû Abdullah Mağrib'de kısa süre içerisinde ününe ün katmıştı. Sade giyinmesi, dünya malına istekli olmaması ve çocukları eğitmesine bir de bu sunî kerâmetler eklenince halk ona aşırı şekilde tabi olmuştu. Fakat o hiçbir zaman esas niyetini açıklamamış sadece Masum Mehdî adına davet yapmıştı.

Mağrib'e gelen ilk dâîler olan İbn Hulvânî ve Ebû Süfyan gelecekte *Sahibü'l-Bizr* adında birini müjdelemişlerdi. Bundan haberi olan Ebû Abdullah da söz konusu kişinin kendisi olduğunu söylemişti. Halk daha önce Ebû Abdullah'a önceki iki dâînin bahsi geçen müjdesini söylememişti. Ancak dâî, bunu da keramet olarak kabul etmişlerdi. Söz konusu olay kendisine muhabbeti daha da arttırmıştı (İbn el-Esîr 1987: 451; Fuad Seyyid 1992: 46; Harbutlî 1972: 25).

İbn İzârî, Ebû Abdullah'ın Mağrib'deki günleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu sayede Ebû Abdullah'ın kabile halkını nasıl kendisine bağladığını, bunda ne derece başarılı olduğunu anlayabilmekteyiz. Kutâme halkının Ebû Abdullah'a olan bağlılığının ulaştığı dereceyi kavramak babında bir misal vermek yerinde olacaktır. Buna göre Ramazan ayının yaklaşması üzerine Ebû Abdullah, Kutâmelilerin liderine gidip “*Ramazan geldi. Bizim mezhebimizde Terâvîh namazı kılınmaz. Çünkü o namaz Peygamberimizin (s.a.v) sünneti değil Hz. Ömer'in (r.a) sünnetidir. Biz Terâvîh namazları yerine Yatsı namazının kıraatini uzatıp, uzun sureler okuruz*” demişti. Kabile lideri de “*Ben sana tabiiyim. İsteddiğini yap*” şeklinde bir cevap vermişti (İbn İzârî 1983: 137-138). Daha önce de geçtiği üzere din insanların sorgulamadan uydukları ve değişimini en zor kabul ettikleri olgulardandır. Bölgede İslâm fethinin tarihine dolayısıyla

⁵ Bu fiilin buna benzer başka manaları da vardır (Topaloğlu-Karaman 1989: 366)

halkın Müslüman olduğu zamana bakacak olursak Ebû Abdullah'ın ne derecede sevildiğini ve planında ne kadar başarılı olduğunu anlayabiliriz⁶. Söz konusu duruma ilaveten dâînin nispesinden (el-Maşrîkî) onun davetine girmek anlamında bir fiil türetilmişti. Buna göre davete girenler için bölge halkı “قرشت - *Teşer-raka*”⁷ fiilini kullanmıştı (İbn İzârî 1983: 137-138).

Ebû Abdullah'ın Yemen'den ayrılırken yapmış olduğu planın ilk aşaması bu sayede tamamlanmıştı. Yani Kutâme kabilesi ve diğer çevre kabileler arasında şöhreti yayılan dâî insanların kalbine nüfuz etmiş ve çok büyük taraftar kitle-si kazanmıştı. Bu da Kutâme kabilesinin diğer kabilelere olan üstünlüğü anlamına geliyordu. İşte bu yüzdendir ki Ebû Abdullah sebebiyle Kutâme kabilesi ile diğer Berberî kabileler arasında sürtüşmeler başlamıştı (İbn el-Esîr 1987: 451).

Ebû Abdullah, Mağrib'deki hayat tarzı ile Kutâmelilerin tam sevgisini kazanmıştı. Bu noktada artık planın ikinci aşaması olan askeri faaliyetlere geçmenin zamanı gelmişti. Ancak kabile birlikleri düzenden uzak bir durumdaydı. Başarıya giden yolda dağınık askeri unsurlarla yol alamayacağını anlayan dâî söz konusu savaşçıları bir düzene sokmayı düşünmüştü. Onları yedi bölük halinde örgütlemiş ve planının ikinci aşaması olan İfrıkiyye'nin fethi ve Ağlebî Devleti'nin ortadan kalkması için ilk adımları da bu sayede atmıştı (Yazılıtaş 2010: 18).

Ağlebîler, Sünnî olup her ne kadar bağımsız olsalar da şeklen Abbâsîlere tabii idi. Ancak Ebû Abdullah'ın güçlenmesini gördükleri halde önemsememişlerdi (İbn el-Esîr 1987: 451). Ebû Abdullah da ilk olarak 902 yılında Mile'yi ele geçirip kendisine karşı cereyan eden Ağlebî saldırılarını püskürtmüştü. Ardından ise 906 yılında Setif, Tabna ve Bilizme gibi yakın kasabaları ele geçirmişti. Fethedilen yerlerde halka iyi davranması Kutâmeliler dışında da kendisine karşı bir sempati duyulmasına sebep olmuştu. Hatta bu sayede bazı şehirler kendiliğinden teslim olma yoluna gitmişti (Yazılıtaş 2010: 18). Yapılan bir dizi fetih hareketinden sonra artık Mağrib'den Kayrevan'a kadar hakim duruma gelen dâî Ağlebîler'in gücünü kırdığına inanmaktaydı⁸. Söz konusu şartlar oluşunca Mehdî'nin çıkış zamanı geldiğine inanarak Suriye'nin Selemiye beldesin-

⁶ Ancak bu kabullenişte istisnalar olmuştur (İbn İzârî 1983: 137-138).

⁷ Kelime Şark- doğu kelimesinden türetilmiştir. İlgili gramer kuralları uygulandığında söz konusu sözlük fiile dönüşerek doğululaştı, doğulu oldu manasına gelir. Ancak ıstilahta İsmâîlî davete girmiş kişiler için kullanılmıştır.

⁸ Fetihler için bkz. (Likbal 1979: 331-400).

de olan Ubeydullah'ı Mağrib'e davet etmişti (Kâdî Nu'mân 1986: 19-126; Dâî İdrîs 1985: 94-140). Bu sayede planın ikinci aşaması da tamamlanmıştı. Artık son aşama olan Mehdî'nin çağrılması ve devletin kurulması kalmıştı. Ubeydullah el-Mehdî de kendisinin Mağrib'e gitmesini engellemek isteyen Abbâsîlerin çıkardığı zorluklara rağmen oraya ulaşmış ve 909 yılında Rakkâde şehrinde Fâtîmîler Devleti'ni Ebû Abdullah ile birlikte kurmuştu. Bu sayede üç aşamalı plan tamamıyla gerçekleşmişti.

Cafer es-Sâdık'tan (r.a.) bilitibar İsmâîlîler Mağrib'i kendi davetlerini için uygun bulmuş 150 seneye yakın bir zaman diliminde de devletlerini kurmaya muvaffak olmuşlardı. Yukarıda gerçeğe dönüştürdükleri bu ideallerinde bir Berberî kabilesi olan Kutâmelilerin rollerini ve önemini ifade ederken başka bir kabileden bahsetmedik. Zira Fâtîmîler Devleti kuruluşunda ekseriyetle Kutâme kabilesinin adını zikretmek elzemdir. Diğer kabileler ile ilişkiler ileride de geçeceği üzere genelde devlet kurulduktan sonra başlayacaktı.

3. Fâtîmîler Devleti'nin Mısır'a İntikaline Kadar Kutâme Kabilesi İle İlişkiler

Fâtîmîler Devleti, daha önce de geçtiği üzere Şi'anın İsmâîlî fırkasının kurmuş olduğu bir devlettir. Bununla birlikte Abbâsîlere karşı bir hilâfet oluşu onları diğer devletlerden ayırmaktadır. Yine bu yüzdendir ki Fâtîmîler Devleti kurulup, geliştikten sonra dahi davet politikasına bağlı kalmıştır. Ancak Mağrib'in zorlu coğrafyasının ve jeopolitiğinin sınırlı olması İslâm dünyasında genelinde etkin olmak için bir engeldi. Bunun için Fâtîmîler başta Mısır olmak üzere fetih siyasetlerine devam etmişlerdi. Dolayısıyla gerekli olan asker ve diğer ihtiyaçlarının ekseriyetini Berberî kabilelerden karşılamışlardır. Bu dönemde başta Kutâme kabilesi olmak üzere Züveylî ve Sinhâce kabileleri Fâtîmî Devleti'nin hizmetinde önemli işler yapmışken yine bir Berberî kabilesi olan Zenâta kabilesi ise kuruluşundan itibaren Fâtîmî Devleti'ne düşman olmuştur.

Kutâme kabilesinin Fâtîmî Devleti'nin kuruluşundaki kilit rolünü yukarıda ifade etmiştik. Lakin ifade etmek gerekir ki kabile içerisinde Ebû Abdullah eş-Şî'i'ye ve İsmâîlîliğe karşı ufak da olsa başkaldırmalar olmuştu. Bunların geneline ise neden dinî ritüellerde yapılan değişiklikler olmuştu. Bununla birlikte Ebû Abdullah'ın Ağlebîlere yaptığı askeri harekâtlar da kabile içerisinde her kesimde hoş karşılanmamıştı. Elbette ki bunda Ağlebîlerden duyulan korku ve siyasi menfaatler yatmaktaydı. Hatta bu uğurda Ebû Abdullah'a karşı kabile

içinde önemli kişilerin de bulunduğu bir ittifak girişimi dahi tertip edilmiş lakin başarıya ulaşmamıştı (Dâî İdrîs 1985: 94-100). Ancak bu girişim ve muhalefetler her zaman için oldukça azınlıkta kalmış ve çoğu kaynakta zikri dahi geçmemiştir.

Genel itibariyle Kutâme halkının bu fedakar davranışları ve itaatleri ilk halife Ubeydullah el-Mehdî'nin de gözünden kaçmış değildi. O Rakkâde'nin ele geçirilip başkent yapılmasından sonra bir şükran olarak İfrikıyye şehirlerini Kutâmeliler arasında pay etmişti (Kâdî Nu'mân 1986: 302; Dâî İdrîs 1985: 176; Takkûş 2007: 89; Yazılıtaş 2010: 71).

Fâtımîler Devleti kurulmuştu. Lakin Ubeydullah el-Mehdî mevcut şartlarda otoritesinin dâimî olmayacağını bilmekteydi. Kutâme kabilesi her ne kadar kendisine bi'at etmiş olsa da bir gün devletin gücünün esasen kendilerinin gücü olduğunu görebilirlerdi. Bunun yanında dâî Ebû Abdullah, Ubeydullah için bir tehlike arz edebilirdi. Zira devletin askeri kanadını oluşturan Kutâme kabilesi onun birliği altında toplanmıştı.

Ebû Abdullah ise Ubeydullah el-Mehdî gelince yetkileri ona devredip sade bir hayat yaşamaya başlamıştı. Ancak kardeşi Ebû'l-Abbâs'ın tahriklerine çok fazla dayanamamış, o zamana kadar yaptıklarından dolayı yönetimde sözünün geçmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Bu uğurda Halife Ubeydullah ile görüşüp ona “ *Sen burada, başkentte sarayında otur, bana da şu Kutâme'ye gidip oranın halkını yönetmeme müsaade et. Ben onların âdetlerini ve onların yönetimini çok iyi bilirim*” demişti. Bunu kibarca reddeden halife, Ebû Abdullah'ı bu düşüncelere kardeşinin sevk ettiğinin farkında idi (Dâî İdrîs:1985: 180-188; Dişrâvî 1984: 182-191). Ubeydullah el-Mehdî de dâîsi Ebû Abdullah gibi siyâsi yetenekleri yüksek biriydi. Kutâme kabilesinin devletindeki kilit rolünün farkındaydı. Bu sebeple bu teklifin yol açacağı tehlikeleri gayet net görmüştü.

Yine bu dönemde dikkate şayan bir diğer anekdot da şu şekildedir. Malum olduğu üzere Ebû Abdullah Mağrib'e gittiği günden beri Mehdi için bi'at alıp onun davetini yapıyordu. Ancak Ebû Abdullah'ın kardeşi Ebû'l-Abbâs bu sefer Ubeydullah'ın beklenen Mehdi olmadığını ileri sürmüştü. Bu uğurda konuşmalar yapıp Kutâme kabilesinden bazı kimselerin aklını çelmeyi başarmıştı. Kabile eşrafından Şeyh el-Meşâyîh lakaplı bir zat bu şüpheyi Ubeydullah el-Mehdî'ye açıkça söylemiş ve halife de onu derhal öldürtmüştü (Kâdî Nu'mân 1986: 310-311; Dâî İdrîs 1985: 180-188; Dişrâvî 1984: 182-191; Yazılıtaş 2010: 26).

Ubeydullah el-Mehdî'nin kendisi hakkında yürütülen kara propaganda-dan haberinin olması onu kendi geleceği için bir takım tedbirler almak zorunda bırakmıştı. İşte bu tedbirlerden biri de Ebû Abdullah, kardeşi Ebû'l Abbâs ve onlara yakın kişilerin öldürülmesi idi. Ubeydullah el-Mehdî bu planını hemen devreye sokmuş ve onları öldürtmüştü.

Ubeydullah el-Mehdî, bu sayede otoritesini güçlendirmiş olsa da Ebû Abdullah'ın Kutâmeliler arasındaki itibarından dolayı bir takım isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu da Ubeydullah el-Mehdî'nin Kutâme politikasında bir takım değişiklikleri beraberinde getirmişti.

Ubeydullah el-Mehdî, Ebû Abdullah'ı öldürttüktan sonra Kutâme kabilesi arasında da bir takım karışıklıklar çıkarmıştı. Adı geçen dâîye yakın olan insanların etkisini azaltmış ve kendisine yakın olan Kutâmelilerin de makamlarını yükseltmişti. O, bunu yaparken aynı zamanda kabilenin kollarını da birbirlerine düşürmek istemişti. Bu sayede onların birleşip kendi otoritesini sarsmasını engel olmak niyetindeydi. Bu uğurda Kutâme kabilesi kollarından Melûselileri yüksek yerlere getirirken Ecâne kolunun ve reisleri Ebû Zâkî'nin de yetkilerini kısıtlamıştı. Ardından ise Ebû Zâkî'yi öldürtmüştü (İbn İzârî 1983: 164-165; Takkûş 2007: 89).

Bütün bu gelişmelerden sonra Kutâmeliler, Ebû Abdullah ve komutanlarının öldürülmesi üzerine Ubeydullah el-Mehdî'ye isyan bayrağını açmıştı. Rakkâde'de başlayan bu isyan Ubeydullah el-Mehdî tarafından bastırılmıştı. Halifenin bu askeri harekâtı Kutâme isyanını nihâî olarak bitirmemiş ve ez-Zâb bölgesinde tekrar ayaklanan kabile mensupları, Ebû Abdullah'ın ölmediğini iddia edip kendi kurdukları devletten ve İsmâiliye fırkasından ayrıldıklarını açıklamışlardı. Bununla da yetinmeyip bir çocuğu mehdî ilan etmişlerdi. Kutâmelilerin bunun akabinde birkaç şehri de ele geçirmesi üzerine Ubeydullah el-Mehdî endişeye kapılmıştı. Akabinde İbn Hasan el-Melûsî adında bir Kutâme komutanını isyan eden kabileliler üzerine göndermişti. Aslında karşı karşıya gelen bu iki ordu da Kutâme kabilesi mensuplarından oluşmaktaydı. Savaşı Ebû Abdullah'a yakın isyankâr Kutâmeliler kazanmıştı. Bunun üzerine Halife, oğlu ve halefi Kâim bi-emrillah'ı bir ordu ile asiler üzerine göndermiş ve bu sayede isyanı bastırabilmişti. Yenilen âsîler dağılmış ve elebaşları öldürülmüştü (İbn el-Esîr 1987: 463; Dâî İdrîs 1985: 190-191; Makrizî 1996: 68; Takkûş 2007: 90; Yazılıtaş 2010: 34-35).

Ebû Abdullah'ın öldürülmesinden sonra bazı Kutâmeliler, Mehdî'ye küsüp kendi beldelerine geri dönmüşlerdi (İbn el-Esîr 1987: 463; Takkûş 2007: 90). Her ne kadar Kutâmeliler, Mehdî'ye isyan etseler de Fâtimî Devleti için yine de aslî unsur olmayı devam ettirmişlerdi. Esasen Ubeydullah siyasi meziyetlerini kullanarak kabileyi ayrıştırmış ve kendisine yakın olanları yanında tutmuştu. Ona göre Kutâmeliler ve icapında diğer kabileler otoriteye ortak olmayıp otoriteye hizmet etmeliydi. Halifenin fiillerinden anladığımız bu tasavvur devleti güçlendirmişti. O, Kutâmelileri bu sayede orduda ve bazı idari işlerde devamlı olarak görevlendirmişti.

Fâtimîler, yukarıda da geçtiği üzere idari etkisini azaltmakla birlikte kendileri için oldukça önemli olan bu kabileyi stratejik noktalara yerleştirmişlerdi. Ubeydullah döneminde Fâtimîlere karşı isyanlarda ilk hedef, söz konusu sebepten dolayı devletin askeri kanadını oluşturan Kutâmeliler olmaktaydı. Bu doğrultuda Ağlebî bakiyelerinin Kasru'l-Kâdîm'de çıkarmış oldukları isyanda öncelikle kabile askerlerini saraydan çıkarmışlardı (Kâdî Nu'mân 1986: 320-322; Takkûş 2007: 84-85). Ardından yine Kayrevân'da Kutâmeliler ile Ağlebî bakiyeleri arası çıkan çatışmalarda bine yakın Kutâme askeri öldürülmüştü. Halife Ubeydullah Kutâmelilere yapılan saldırılara tolerans tanımamış ve isyancıları en ağır şekilde cezalandırmıştı (Kâdî Nu'mân 1986: 322-323; Dâî İdrîs 1985: 188-189; İbn İzârî 1983: 166-168; Takkûş 2007: 85). 912 yılında Ubeydullah'a karşı bir isyan hareketi de Trablusgarp'ta çıkmıştı. Bu sırada şehrin valisi Kutâme kabilesinden el-Ecânî idi. İlk başlarda âsîlere mukâvemet edebilmişse de sonraları eskiden beri kendilerine düşman olan Zenâta kabilesinin isyana destek olması sonucu şehirde kontrolü kaybetmiş ve şehirden çıkartılmıştı. Burayı savunmakla görevli bir kısım Kutâmeli asker de isyancılar tarafından öldürülmüştü. İsyanın gittikçe vahim bir hale bürünmesi üzerine Halife Ubeydullah, oğlu Kâim ile bir orduyu buraya sevk etmişti. Karadan ve denizden yapılan uzun mücadelenin ardından Kâim, isyanı bastırabilmişti. Halife, Trablusgarp'a yine bu kabileden Ebû Medyenî b. Kinâve el-Luheysî'yi vali olarak atamış ve bir miktar Kutâme askerini de yanında bırakmıştı (İbn İzârî 1983: 168-169; Kâdî Nu'mân 1986: 325-327; Dâî İdrîs 1985: 192).

Görüldüğü üzere Ubeydullah el-Mehdî İsmâilî fırkasını kabul eden Kutâme kabilesine dayalı siyaset yapmayı prensip haline getirmişti. Bu yüzdendir ki Sicilya'ya da Kutâmeli bir vali atamıştı. el-Hasan b. Ahmed b. Ebî Hinzîr el-Kutâmî'yi Sicilya'ya gönderen Ubeydullah, burada da tüm kontrolü elinde

tutmak istemekteydi. Ancak bölge halkının Berberîleri hakir görmesi karışıklıkları daha da ciddi boyutlara çıkarmıştı (Yazılıtaş 2010: 31). Ardından halife geri adım atmış ve buradaki Kelb hanedanını yönetimde bırakmıştı. Sicilya'dan başka Ubeydullah, Mısır üzerine tertip ettiği seferde de yine bir Kutâmeli komutan olan Habâse b. Yusuf el- Melûsî'yi vazifelendirmişti (Yazılıtaş 2010: 36-37). İlerleyen yıllarda da Fâtimîlerin bu Kutâme tutumu değişmemiş başka kabile ve milletlerden asker ve komutanlar gelse de valiler ve komutanlar genelde Kutâme'den seçilmişti. Dolayısıyla Fâtimîler, Mağrib döneminde yapmış oldukları idari ve askeri teşkilatlanmada hep bu kabile mensuplarını önemli bir mevkiye tutmuştur.

Fâtimîler Devleti Mağib'de hüküm sürdüğü yıllarda her ne kadar belli bir istikrar ve düzen sağlasalar da bölgede isyanlar alışlagelmiş bir durum idi. Söz konusu isyanlar ya mezhep kavgaları yüzünden ya da bir düzen altına girmeyen Berberî kabileler tarafından çıkarılmaktaydı. Aynı zamanda devletin askeri ve idari kanadını temsil eden Kutâmelilerin de bazı kabilelerle eski husumetleri vardı. Bunlardan Zenâta kabilesi her zaman için isyana meyilli olmuş ve devleti zaman zaman sıkıntı içerisine sokmuştu. Bu isyanlar bazen küçük çaplı olsa da bazen ciddi boyutlara ulaşmaktaydı. Halife Kâim ve Mansur dönemlerinde devleti oldukça müşkül durumda bırakan Zenâtalı Hâricî Ebû Yezîd'in isyanında devlet başkent el-Mehdîyye sınırlarına kadar çekilmişti. Kutâmeliler bu büyük isyanın bastırılmasında da önemli bir rol üstlenmişlerdi. Kabilenin söz konusu isyanda büyük zayıflar vererek devleti savunması Fâtimî halifeleri için takdire şayan bir konu olmuştur. İsyandan kurtulan Halife Mansûr çıktığı hutbede Kutâmelilere “ *Ey davet ehlimiz! Ey devletimizin yardımcıları! Ey Kutâme! Allah'a özellikle bu nimetinden dolayı hamd ve şükredin. O sizi dalâletten hidâyeteretti, hak dine ve dostuna itaatte kıldı. Allah sizi kılıçlarınızla muvaffak kılıp nusret ihsan etti. Onun itaatinde çalışın, devletin hikmet ışığında aydınlanmayı umun.*

Allahım ben Kutâmelilerden senin ipine bağlı oldukları, senin tarafından gelen kötülöklere ve şerlere sabrettikleri, hakkıyla itaat ettikleri, kulların için farz kıldıklarını yerine getirdikleri ve bize itaatle sana tevessül ettikleri için razı oldum” demiştir (Dişrâvî 1994: 539-540). Bu hutbeden de anlaşılacağı üzere Fâtimîlerin kuruluşunda büyük rol oynayan bu kabile kurtuluşunda da öne çıkmıştı. Bu Hâricî isyanında 70 bin adedindeki Fâtimî ordusunun 50 bine yakını Kutâmelilerden oluşmaktaydı (Dişrâvî 1994: 539-541).

Zaman içerisinde Fâtîmî ordusu da sınırlar ile paralel gelişmişti. Bu bağlamda Kutâmelilerin yanında Araplar, Sakâlîbe ve diğer Berberî kabileler de ordu içinde kendilerine yer bulmuşlardı. Ancak orduda ana unsur Aziz Billah dönemine kadar Kutâmelîler olmuştu (Yazılıtaş 2005: 193). Bu tarihten sonra ise coğrafya ile paralel olarak Araplar, Türkler ve Ermenîler de Fâtîmîler ordusunda etkin olmuşlardır. Lakin bu durum Kutâmelilerin etkisinin kalmadığı anlamına gelmemektedir. Zira sonraki halifelerin zamanında dahi Kutâme menseli birçok devlet adamı ve komutanın varlığı kaynaklarca sabittir.

Fâtîmîler, Mısır'a intikal edince Kutâmelilerin bir kısmının da onlar ile geldiğini belirtmiştik. Onlar için Kâhire'de *Hâretü'l-Kutâme* (Kutâme Mahallesi) kurulmuştu (Makrizî 1997: 388). 1050 yılında Mısır'ı ziyâret eden Nâsır-ı Hüsrev Fâtîmî ordusunda 20 bin adet Kutâmeli süvârî askerden bahsetmektedir (Nâsır-ı Hüsrev 1993: 109). Ayrıca yine Suriye fetihlerinde ve ilerleyen dönemlerde bahsi geçen kabilenin üyelerinin önemli askeri ve idari görevler aldığını bilmekteyiz (Likbal 1979: 457-576). Fakat bunların sayılarının sınırlı olması ve Türklerin devlet kademelerinde öne çıkması Fâtîmîler içerisinde bir Mağrib-Maşrık (Doğu-Batı) çekişmesini beraberinde getirmiştir. Kabilenin Mağrib'de kalan kısmı ilk zamanlarda önemli görevler üstlense de zaman içerisinde Sinhâce kabilesinin kurmuş olduğu Benî Zirî hanedanına bağlı kalmışlardır (Likbal 1979: 457-576).

SONUÇ

Kutâme kabilesi, İsmâîlîler tarafından seçilmiş ve bu uğurda kendilerine dâîler gönderilmişti. Bu dâîlerin yürüttükleri başarılı politikalar sayesinde Kutâme kabilesi İsmâîlî mezhebine geçmiş ve Fâtîmîler Devleti'nin kurulmasında oldukça büyük rol oynamışlardı. Kısacası İsmâîlî ruhunu bir vücuda kavuşturmuşlardı. Devlet kurulduktan sonra Ubeydullah el-Mehdî döneminde bazı sorunlar ve kısıtlamalar yaşasalar da devlet içerisindeki önemlerini korumuş ve bilhassa askeri alanda en önemli unsur olmuşlardı. Mısır'a geçişten sonra da varlığını devam ettiren kabile, devletin büyümesi ve diğer milletlerin de devreye girmesi ile ana unsur olmasa da devamlılığını uzun yıllar boyunca sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

AYDIN, Yunus Emre (2017), *Mısır Fâtîmî Halîfesi el-Âmir bi-ahkâmilah ve Dönemi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BEDEVÎ, Abdurrahman (1997), *Mezâhibü'l-İslâmîyyîn*, Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyîn

BÜYÜKKARA, M. Ali (Ocak-Haziran, 1998), “İsmâilî Dweqaî ve Fâtîmî Davet”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C III, I.

ÇELİK, Aydın, (2005) “Fâtîmî Devleti'nin Kuruluşu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C II, XV, 433-543.

DAFTARY, Farhad (2017), *İsmâilîler Tarihleri ve Öğretileri*, (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınevi

ed-DÂÎ, İmâdeddîn İdrîs (1985), *Uyûn el-Ahbâr ve Fünûn el-Asâr fî Fedâilü'l- Eimme el- Ethâr*, (Thk. Muhammed Yalavî Tarihu'l Hulefâi'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Mağrib el- Kısmu'l-Hâss min Kitâbi'l-Uyûni'l-Ahbâr), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

DİŞRÂVÎ, Ferhat (1994), *el- Hilâfetü'l-Fâtîmiyye b'l-Mağrib*, (Arapçaya trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

FUÂD SEYYİD, Eymen (1992), *ed- Devletü'l-Fâtîmiyye fî Mısır Tefsîru Cedîd*: Kâhire, Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnânîyye

HARBUTLÎ, Ali Hasenî (1972), *Ebû Abdullah eş-Şîi Müessisü'd-Devleti'l-Fâtîmiyye*, Kâhire: el-Matbaatü'l-Fennîyyeti'l-Hadîse

İBN HALDÛN, Velî ed-Dîn Abdurrahmân b. Mıhammed (2000), *Dîvân el- Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âsârahum min Zevî es- Sultânu'l-Ekber*, (Thk. Halil Şihade – Süheyl Zekâr), C VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l- Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahîm b. Ebî Bekr (1978), *Vefâtül'l-A'yân ve Enbâü Ebnâü'z-Zamân*, (Thk. Dr. İhsan Abbâs), C II, Beyrut. Dâru's-Sâdır.

İBN İZÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed el- Merrâkûşî (1983), *Beyân el-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, (thk. Georges Colin vd), C I, Beyrut: Dâru's-Sekâfe.

İBN el- ESÎR, İzzeddîn Ebû Hasan Alî (1987), *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Haz. Dr. Muhammed Yûsuf er- Rakkâk), C VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye.

İLHAN, Avni, “ Bâtıniyye”, *DİA*, C.V, 190-194.

KÂDÎ NU'MÂN (1986), *Risâletü İftitâfu'd-Da've*, (Thk. Ferhat Dişrâvî), Tunus: eş-Şirketü't-Tûnusîyyeti.

LİKBAL, Musa (1979), *Devru Kutâmeti fî Tarihi'l-Hilâfeti'l-Fâtimîyyeti Münzü Tesîsîhâ ilâ Muntasîfi'l-Kurni'l-Hâmis el-Hicrî*, Cezayir: eş-Şirketü'l-Vatanîyyeti.

MAKRİZÎ, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Alî (1996), İttiâz el-Hunefâ biahbâri'l-eimmeti'l-Fâtimîyyîn el-Hulefâ, (Thk. Muhammed Hilmi), Kahire: Lecnetü'l-İhyâi Tûrâsî'l-Arabî.

MAKRİZÎ, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Alî (1997), *el- Mevâiz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, (Thk. Muhammed Zeyhûm – Medîha Şarkâvî), C II, Kâhire: Mektebetü'l-Medbûlî.

MEYLÎ, Mübârek b.Muhammed (1964), *Tarih el- Cezâir fî'l- Kâdim ve'l-Hadîs*, C II, Beyrut: Mektebetü'l-Nahdati'l-Cezâirîyyeti.

NÂSİR-I HÛSREV (1993), *Sefernâme*, (Arapçaya trc. Yahyâ el- Haşâb(, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısırîyyeti'l-Ammeti

ÖZ, Mustafa, (1993) “İsmâilyye Mezhebi”, *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempoyumu*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Konular Dizisi, C XVII, İstanbul.

ÖZ, Mustafa” İsmâiliyye”, *DİA*, C XXIII, 128-133.

ÖZ, Mustafa, “Ebû Abdullah eş-Şîf”, *DİA*, C X, 85.

STERN, M., “ Abû Abd Allah al-Shî'î”, *El²*, C I, 103-104.

TAKKÛŞ, Muhammed Süheyl (2007), *Tarih el-Fâtimîyyîn fî Şimâli İfrikiyye ve Mısır ve Bilâdi 'ş-Şâm*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

TOPALOĞLU, Bekir- KARAMAN, Hayrettin (1989), *Yeni Kamus Arapça Türkçe*, İstanbul: Nesil Yayınevi

YAZILITAŞ, Nihat (2005), “Fâtimî Ordusunu Meydana Getiren Etnik unsurlar”, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, C XVIII, 175-192.

YAZILITAŞ, Nihat (2010), *Fâtimî Devleti Tarihi*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “ Berberîler”, *DİA*, C V, 478-483.

Sedat BİNİCİ

KENDİLİĞİNDEN DÜZEN KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Emre ÖZSÖY

ÖLÜMÜNÜN 96. YILI MÜNASEBETİYLE TÜRK ASILLI TÜRKOLOG NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV

Hikmet ÇİÇEK

3 NUMARALI VE H. 1162-1171/M. 1749-1758 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ

Yunus Emre AYDIN

FÂTİMÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUTÂME KABİLESİNİN ROLÜ VE MAĞRİB'DE FÂTİMÎ- KUTÂME İLİŞKİLERİ (762-972)

Muhammet Nuri CEYLAN

KURBAN GELENEĞİ BAĞLAMINDA YAĞMUR YAĞDIRMA RİTÜELİ ERZURUM GÖKÇEDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ

Kürşat BARDAKCI

MISIR KRALİÇESİ KLEOPATRA'NIN DAĞLIK KİLİKİA'DAKİ EGEMENLİĞİ

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

e-ISSN 2618-6187
ISSN 2587-2003

9 772587 200005